

İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Fransa

Melek Fırat

“Türkiye-Fransa İlişkileri” üzerine yapılacak bir konuşmada olay akışını aslında 1923’ten başlatmak gerekirse de ben Ulusal Bağımsızlık Savaşı içerisinde Fransa’ya ve bir miktar da Lozan’a değinip, 1920’ler ve 1930’lara damgasını vuran Hatay sorunuyla konuyu bitireceğim.

Bu hikâye, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra ikinci sınıf bir biletle birinci sınıf kompartımanda yolculuk etmek isteyen bir Fransa ile trene hiç alınmak istenmeyen, ama inatla 1. sınıfta ve 1. sınıf biletiyle yer almak isteyen Türkiye’nin hikâyesidir. Bildiğiniz gibi, kapitalizmin bunalıma girdiği her dönemde olduğu gibi I. Dünya Savaşı sonrasında da yeni bir dünya düzeni kuruluyordu ve kapitalizmin kendi bunalımını, kapitalizme entegre olmayan bölgeleri entegre ederek çözmek istemesi söz konusuydu. 19. yüzyıl sonundaki bunalım I. Dünya Savaşı sonrasında çokuluslu imparatorluklar dağıtılarak aşılımaya çalışıldıysa da başarılı olunamadı. Bildiğiniz gibi, iki savaş arası dönem aslında belki de “yeni dünya düzeni” diyeceğimiz, 1945’ten sonra kurulacak düzenin ara dönemi, bir ateşkes dönemiymiş. Versailles’da şöyle bir manzara ortaya çıktı: Yeni sistemin ilkelerini, bunalımı yaşayan ülkelerin dışında bir ülke, Amerika Birleşik Devletleri ve Wilson koydu. “Self determinasyon hakkı”, “açık denizlerde serbest dolaşım”, “serbest ticaret” ve “self determinasyon sonucunda özellikle Avusturya- Macaristan ve Osmanlı topraklarında kurulacak devletlerde kalacak azınlıklara, Milletler Cemiyeti çerçevesi içerisinde azınlık haklarının tanınması” yer alıyordu bu ilkeler içinde. Ama bir problem oldu ve savaşın galibiyetine damgasını vuran Amerika, hikâyeden çekildi; çünkü 1919 Versailles, Senato’da onaylanmadı. Dolayısıyla Amerika tekrar Monroe doktrini çerçevesinde kendi kıtasına döndü.

1917’de önemli bir gelişme daha yaşandı: Sovyetler Birliği’nde devrim oldu ve kapitalist dünya bu bölgeyi kendisine entegre etmek isterken, tam tersine şimdi çok daha ciddi bir tehditle karşı karşıya kaldı. Yeni dünya düzenini kurma işi ise tekrar eski sömürgeci devletlerin, yani İngiltere ve Fransa’nın üzerinde kaldı. Burada asıl önemli olan güç, İngiltere’ydi. İngiltere için önemli olan politika ise Ortadoğu petrolüne sahip olmak ve Hindistan’a giden yolları güvenlik altında bulundurmaktı. Dolayısıyla, eğer dünya kapitalizmi tekrar rayına oturursa, yani barış ekonomisine dönülürse, manda sistemiyle kendine bağladığı petrol bölgeleri uzun bir süre bu şekilde kalırsa, İngiltere için sorun çözülmüş demektir.

Fransa için durum farklıydı. Fransa’nın problemi 1870’ten itibaren, Avrupa’nın güvenliğiydi; yani Fransa açısından Almanya sorunu vardı ve dünya kapitalizmine dönmek Fransız ekonomisi için de önemliydi; ama asıl dikkatin yoğunlaştığı şey, Versailles’da kurulmuş olan düzenin mutlak olarak sağlanması, yani Almanya’nın denetim altında tutulması ve hiçbir zaman Versailles’da yüklenen yüklerden kurtulmamasıydı. 1920’lerde Fransa bunu yapmaya çalıştı, bütün dikkatini özellikle Avrupa’ya yoğunlaştırdı. Almanya’nın tekrar güçlenmemesi için civar ülkelerle paktlar kurma yoluna gitti. 1930’lardan sonra, özellikle 1929 bunalımıyla kapitalizm yeniden bir darbe yedi. Özellikle 1933’te Hitler’in iktidara gelmesinden sonra İngiltere, Versailles sisteminin artık gevşetilmesi gerektiğini düşünmeye, yani Almanya’nın tekrar sisteme katılması gibi bir politika izlemeye başladı ki bu Fransa açısından son derece sıkıntılı bir durumdu.

1930’larda Avrupa’da dikkatini Avrupa’ya yoğunlaştıran Fransa’nın diğer bölgelere olan ilgisi azaldı. Dolayısıyla Hatay sorunu ikincil bir sorun olarak yorumlandı; aslında Avrupa’daki gelişmelerdi. Bu çerçevede karşımıza, 1920’lerde sisteme hâkim, Versailles sisteminin değişmemesini isteyen güçlü bir Fransa ile 1930’larda görece güvenlik endişesi taşıyan, İngiltere’yi yanına çekmek istedikçe karşısında Chamberlain’e inatla yatıştırma politikasıyla Almanya’dan yana daha iyimser bir politika izleyen bir İngiltere bulan bir Fransa çıkmaktadır. Bu ikinci Fransa artık ekonomisi bozuk, çeşitli koalisyon hükümetleriyle yönetilen siyasal istikrarsızlık içerisinde bulunan bir Fransa’dır.

Türkiye açısından tam tersi bir durum söz konusudur. Bu arada 1930’larda uluslararası sistemde Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletlerin de ayrı bir blok oluşturmaya başladığını söylemek gerek. I. Dünya Savaşı sonrasında dayatılan anlaşmaları reddeden Türkiye, revizyonunu çok erken yapmıştı; 1923’te Sevri yenilemiş, yani Paris düzenini Lozan’la bozmuş olan ilk revizyonist devlet konumundaydı. Ama hemen sonra statükocu bir politikaya geçilmiş, yani Lozan çerçevesinde mevcut sisteme entegre olmak isteyen bir Türkiye gündeme gelmişti. 1920’lere kadar olan dönem biraz daha problemliydi, çünkü Lozan’da bütün isteklerini karşılamış bir Türkiye yoktu. Dolayısıyla 1930’lara kadar hâlâ Batı’yla birtakım sorunlar vardı ki Fransa’yla olan borçlar sorunu 1920’lere damgasını vurmuştu. 1930’lardan sonra ise Batı’yla sorunlarını halletmiş, bir anlamda Batı’ya entegre olmuş, Mustafa Kemal’in “Yurtta sulh, cihanda sulh” şiarıyla statükoyu her alanda savunacağını söyleyen, güvenlik sorunlarını bölgesel paktlarla halletmeye çalışan bir Türkiye söz konusuydu. İçeride, 1920’lerdeki karışıklıklar yatışmış, yeni devlete karşı her türlü isyan bastırılmıştı.

1930’ların Türkiye’sinin statükocu yapısının kökeninde, Mustafa Kemal’in Batılılaşma programının, Batı’daki Batılılaşmadan farklı olması yatıyordu. Batı’da kapitalizmin gelişmesiyle birlikte önce uluslar oluştu, uluslar, ulus devletlerini kurdular. Türkiye’de yaşananlar ise tam tersine oldu; önce bir ulus devlet kuruldu, arkasından 1930’lara damgasını vuran ulus oluşturuldu. 1920’lerdeki Mustafa Kemal’in ulusçuluk anlayışı ve ulus tanımıyla, 1930’lardaki ulus tanımı birbirinden çok farklıydı. Önce ulus oluşturulmuş, daha sonra da kapitalist kalkınma sağlanmaya çalışılmıştı.

Dolayısıyla, çağdaş uygarlık düzeyine çıkma hedefi üçüncü sırada yer alıyordu, oysa tam tersi olması gerekirdi. 1930’larda tüm dikkatler içerideydi; reformlar yapılıyor, laiklik yerleştirilmeye çalışılıyordu. Ama Fransa’yla karşılaştırıldığında Türkiye’nin şöyle bir şansı vardı: İçeride güçlü bir hükümeti, dışarıda da ona çok ihtiyaç duyan bir Batı söz konusuydu. 1936’dan sonra savaş çanları çalmaya başladıkça, özellikle Çekoslovakya’nın işgaliyle, İngiltere artık işi ciddiye almaya başladı. İngiltere’nin

Almanya karşısında en büyük korkusu Ortadoğu petrollerinin bu ülkenin eline geçmesiydi. Hatay sorunu 1936'da ortaya çıktığında İngiltere, "Türkiye'yi dışlayamayız, Türkiye'yi anlamak lazım, Türkiye'den vazgeçmeyiz, stratejik önemi var" şeklinde Fransa'ya baskı yapmaya başladı. Çünkü hem Sovyetler, hem de Almanya'nın Ortadoğu'ya girmesinin önündeki seti Türkiye oluşturacaktı. Böylece 1920'lerde Fransa'ya destek veren İngiltere, artık bütün ağırlığını Türkiye'yi kaybetmemek üzerine koyduğu bir politika izledi. Dolayısıyla Fransa'nın üzerinde İngiltere'nin baskısıyla birlikte düşündüğümüzde, Türkiye uluslararası konjonktürde, dış politikada çok önemsenen ve güçlü bir ülkediydi, içeride de sağlam bir devlet kurma çabasıydı.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı, yani 1919-1923 yılları arasına baktığımızda, Türk-Fransız ilişkileri başlangıcı itibariyle çok parlak değildi; sonuçta ülkede ilk yerel direnişlerin başladığı yer Güneydoğu Anadolu'ydu. Müttefik orduları Ortadoğu'dan kuzeye doğru çıkmaya başladıklarında, yani 30 Ekim 1918'de ateşkes imzalandığı zaman, önce İngiltere, Hatay da dahil olmak üzere Türkiye bölgesine girdi, ama kısa süre sonra bölgeyi Fransa'nın askerlerine terk etti. Fransa askerleri beraberlerinde Ermeni askerleriyle girdiler ve aslında İzmir'den önce ilk uyanışı başlatan Güneydoğu'daki direnişti. Bu durum önce Türkiye'de kabul edilmedi ama daha sonra çok kez dile getirildi; Ermenilerin bölgeye geri dönüp 1915'te terk ettikleri malların tekrar talep edilmesi gündeme geleceği için yerel direniş kendi canını ve malını koruma direnişiydi. Ve sanırım Ermeni birlikleri ile gelen Fransız askerlerine karşı ilk mücadele Dört Yol'da başladı, daha sonra 1919'da İzmir'in işgaliyle, Mustafa Kemal'le birlikte ulusal düzeyde bir direnişe girildi.

Fransa'nın bu işten çok çabuk yorulmasında iki unsur çok önemli rol oynadı: Birincisi, İngiltere, Fransa'yı çok çabuk aldattı. Sykes-Picot Anlaşması'yla, yani savaş içinde yapılan Ortadoğu paylaşım anlaşmasıyla aslında Irak, Fransa'ya verilmişti; Suriye-Filistin bölgesi ise İngiltere'nin mandası olacaktı. Ama daha zayıf bir Fransa karşısında son kertede paylaşım gelindiğinde, yani Milletler Cemiyeti çerçevesinde manda sözleşmeleri imzalanmaya başladığında, İngiltere bir değişiklik yaptı; Irak'ta petrol olduğunu anlar anlamaz Suriye'yi Fransa'ya verdi, Irak'ı kendi mandası altına aldı. Dolayısıyla Fransa, Ortadoğu'dan beklediği sonuçları alamadı. "Hasta adam"dan İngiltere'nin izin verdiği kadar miras alabileceğini anladı.

İkinci olarak, Suriye'deki milliyetçi direniş sertleşmişti. Özellikle Faysal'ın çevresinde örgütlenen Arap milliyetçiliği Fransız güçlerini zor durumda bırakmaya başlayınca ve Kemalist hareket de örgütlenmesini tamamlayıp mücadeleye girişince Suriye'deki manda yönetimi hem içeride Arap milliyetçileriyle, Arap çeteleriyle savaşmak zorunda kalıyordu, hem kuzeyde yerel çete de olsa Türklerle savaşmak zorunda kalıyordu. Fransa'nın ekonomik durumunu, savaşın uzadığını ve artık Almanya'nın 1919 Versailles sorununun tamamlandığını düşünürseniz, içeride kamuoyunun "Niye askerler hâlâ dönmüyorlar?" diye tepki göstermeye başlamasının nedenini anlarsınız. İtalya'dan sonra Fransa, Kemalist hükümetle ilişki kurmak ve barış görüşmeleri yapmak yoluna girdi. 1920 yılında ilk görüşmeler yapıldı, bir ateşkes söz konusuydu, ama Fransa'nın Zonguldak'a asker çıkarmasıyla birlikte tekrar savaş durumuna geri dönüldü. Fransa bir an önce kuzeydeki savaşı sona erdirip Suriye mandasında güçlenmek istiyordu ve sonuç itibariyle de Kemalist Ankara hükümetinden ekonomik ayrıcalıklar bekliyordu, aslında toprak talepleri çok da fazla söz konusu değildi. Bütün bunlar için, yani ilişkiye geçip başarılı olabilmek için Kemalist hareketin askeri alanda arka arkaya başarı kazanması gerekti.

Yunan ordusu ilk olarak Ocak 1921'de I. İnönü'de durduruldu. Bu başarıdan sonra Batılı müttefikler ilk kez dolaylı yoldan Ankara'yla ilişki kurdular ve İstanbul hükümeti ile birlikte Londra Konferansı'na davet ettiler. Ankara hükümeti eğer doğrudan görüşmelere davet edilmezse katılmayacağını söyledi ama sonunda İtalya'nın araya girmesiyle Bekir Sami Londra'ya gitti. Londra'da Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli çerçevesinde çizdiği Türkiye'ye çok tali tekliflerle gelindi. "Türkiye'nin Boğazlar Komisyonu'nda 1 yerine 2 oyu olsun" gibi çok küçük değişiklikler talep edilince, Londra'daki konferansta bir barış sağlanamadı. Ama burada önemli olan nokta, Bekir Sami Bey'in Fransa ile bir anlaşma imzalayarak, bazı bölgelerde ekonomik ayrıcalıklar verilmesine karşılık güneydeki savaşı durdurma koşulunu öne sürmesidir. Anlaşma imzalandıktan sonra Ankara'ya dönen Bekir Sami Kunduh, Meclis'in çok şiddetli tepkisiyle karşı karşıya kaldı. Bu koşulların kapitülasyon anlamına geleceği, bu çerçevede anlaşmanın kabul edilemeyeceği, ekonomik ayrıcalıklar verilemeyeceği söyleniyordu. Dolayısıyla Londra Antlaşmaları Meclis tarafından onaylanmadı ve geçersiz oldu.

II. İnönü ve nihayet Sakarya'dan sonra artık Yunan ordusunun er ya da geç yenileceği ve Kemalist hareketin Türkiye'de başarı sağlayacağı anlaşıldı. 1921 Eylül'ünde Sakarya Savaşı bitti ve Fransa, 19 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma Güneydoğu'daki savaşı sona erdirdi; bunun üzerine birlikler Batı'ya kaydırılabildi. Dolayısıyla Yunanistan üzerine bütün güçle yüklenilebildi ve Büyük Taarruz hazırlanabildi. Savaşın bitirilmesi dışında, Ankara Antlaşması'nın ikinci önemli noktası 7. ve 8. maddesiydi. Bunlardan biri Suriye sınırını çiziyordu ki bu kararla bugün "Hatay" dediğimiz bölge Suriye'de kalıyordu. 7. madde ise Hatay'ın statüsüne ilişkindi. Fransa, Ankara Antlaşması'yla, Hatay'ın özel bir rejimle yönetilmesini, burada çoğunluğu Türk olan halkın kendi kültürünü geliştirmesi için her türlü kolaylığın sağlanmasını ve resmi dilin Türkçe olmasını kabul ediyordu. Anlaşmanın 8. maddesi bundan ibaretti; ancak ek mektuplarda daha da ötesi vardı; Hatay'ın özel bir bayrağının olacağı ve Türk simgeleri taşıyacağı belirtiliyordu. Tahmin edebileceğiniz gibi, bu simge ay-yıldız olacaktı. İskenderun Limanı'ndan Türkiye'ye özel bir bölge verileceği, Türkiye'nin bu limanı herhangi bir para ödmeden serbestçe kullanabileceği ve o bölgenin gümrüğünün Türkiye'ye bağlı olacağı da anlaşmaya bağlanıyordu.

Ankara Antlaşması'nın en önemli noktalarından biri de Ankara hükümetini ilk kez Batılı bir devletin resmen tanımasıydı; atılan imzayla, bundan sonra Türkiye adına konuşma yetkisinin Kemalist hükümette olduğu kabul ediliyordu ki bu şekilde Türkiye'nin işi çok daha kolaylaşacak, Fransa'yla savaş bitecekti. Daha sonra iki ülke arasında çok daha dostane ilişkiler gelişti, kamuoyunda çok daha olumlu mesajlar verilmeye başladı, gazetelerde Kemalist hareket desteklendi.

24 Temmuz 1923'e geldiğimizde, yani Lozan'a gidildiğinde ise, 1921'den itibaren son derece iyi ilişkiler içinde olunan Fransa masada hiç de o kadar anlayışlı olmadı. Şimdi hesap yeniden görülüyordu ve bu hesaplarda Fransa için kapitülasyonlar çok önemliydi, ama daha önemli olan borçlar konusuydu. Osmanlı borçlarının çok büyük bir bölümünü vermiş olan Fransa'nın alacağı diğer bütün devletlerden çok daha fazlaydı. Borçların yüzde 70'e yaklaşan bölümü Fransız sermayesine, yüzde 14,3'ü İngiliz sermayesine, yüzde 18,4'ü Alman sermayesine aitti. Dolayısıyla ekonomik çıkarlar söz konusu olunca tabii ki Fransa bütün dişlerini gösterdi. Kapitülasyonlar konusunda Türkiye ödün vermediğinden o konuda yapılacak fazla bir şey yoktu. bağlı olmak koşullarıyla iş görmelerinde sakınca yoktur" denildi.

Lozan'da tartışılan konulardan biri, yabancı okulların statüsüydü ve bu da tahmin edebileceğiniz gibi Fransa'nın kültür emperyalizmi politikasıyla ilgiliydi. Fransa yabancı okulların kapatılmasına çok taraftar değildi; hastanelerin ve okulların, kültür kurumlarının Türkiye'de bulunmasını istiyordu. Türkiye kıskançtı, çünkü ulus devlet kurma çabası ve ulusalcı politikası nedeniyle, yabancı müdahalesini gerektirebilecek unsurları hiçbir şekilde ülkede tutmak istemiyordu. Sonuç itibarıyla bu daha kolay halledildi ve "Yabancı müesseselerin dini telkinde bulunmaması, hariçte kötü propaganda yapmaması, Türk dilinin tarih ve coğrafyasını okutması, Türk vatanını sevmesi ve sevdirmesi şartıyla memlekette kalmalarında, memleket genel kurallarına Lozan'da borçlar konusuna getirilen çözüm, borçların Osmanlı Devleti'nden ayrılan bütün devletler arasında paylaşılmasıydı. Bu borçların sorumlularından biri Türkiye, diğerleri ise, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı İmparatorluğundan toprak almış devletler, adalar ve nihayet Asya'da kurulan yeni devletler, yani Arap coğrafyasıydı. Paris'te bir özel komisyon oluşturulacak, anaparanın paylaşılması ve ödenme koşulları saptanacaktı. Dolayısıyla borçlar konusu Lozan'da tıpkı Musul gibi, tıpkı mübadele sorunu gibi mutlak anlamda çözülmüş bir sorun değildi. Ana çerçevesi saptanmıştı ama sonraya bırakılmıştı, yani nihai olarak rakamları ve teknik işleri Paris'te kurulacak komisyon halledecekti. Dolayısıyla Lozan sona erdiğinde, Türkiye'nin Fransa'yla borçlar sorunu devam ediyordu.

1920'lerde Kemalist hareket Batı sistemine, yani çağdaş uygarlığa entegre olmayı temel amaç edinmişti; dolayısıyla da bu alanda problemlerini çok fazla tartışma konusu yaparak Batı'dan kopmak istemiyordu. Musul'da olduğu gibi işler çok sertleştiğinde Sovyet kozunu masaya getiriyordu, ama hem Lenin, Mustafa Kemal'in Sovyet Devrimi'ne âşık olmadığını, hem de Mustafa Kemal, Lenin'in nihai hedefinin Batı olduğunun farkındaydı. Ama ikisi de ilişkilerini Batı'yla ilişkilerinde koz olarak kullanıyorlardı ve 1920'lerde de bu süreç devam etti. Örneğin Atatürk ne zaman sıkışsa, Sovyetler'le bir dostluk antlaşması yaparak Batı'ya gözdağı verdi, ama temel hedef olan Batı'ya entegre olmaktan da hiçbir zaman vazgeçmedi.

Bu dönemde çıkmış bütün sorunlar, karşı tarafın lehine çözümlendi. Musul sorunu İngiltere'nin isteğine, mübadele konusu 10 Haziran 1930 anlaşmasıyla Yunanistan'ın isteğine göre sonuçlandırıldı, İstanbul'daki bütün Rumlar, geliş tarihine bakılmaksızın Rum kabul edildi. Borçlar sorununda ise Türkiye, ekonomik gerekçelerle biraz daha direndi ama 1928 yılında bu konuda da bir anlaşma yapıldı. Buna göre altın para cinsinden değil kâğıt para cinsinden ödeme yapılması kararlaştırıldı ve borçlar taksitlendirildi. Tam 1928'de borçlar sorunu halledildi, Türkiye'nin artık Batı'yla sorunu kalmadı dendiği bir sırada, 1929 ekonomik bunalımı bütün ülkeler gibi Türkiye'yi de vurdu ve ilk taksitler ödenememeye başladı. Bir dönem ara verilip 1933'te yeniden taksitlendirilmeye gidildi. 1954 yılında son borç da ödenerek Osmanlı borçları tasfiye edilmiş oldu.

Bu dönemde Türkiye açısından simgesel önemi olan, Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen bir olaydan daha bahsetmek gerekir. Bir Fransız gemisiyle bir Türk gemisi çarpışmış, Türkiye Fransız kaptanı kendi mahkemelerinde yargılamak istemiş, Fransa ise karşı çıkarak bunun bir kamu davası olmadığını, uluslararası hukuk kurallarına göre kaptanın dışarıda yargılanması gerektiğini söylemiş ve sonuçta Uluslararası Adalet Divanı'na gitme kararı alınmıştı. Her iki taraf da tahkimname düzenledi ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'nda karar Türkiye lehine çıktı, yani Divan "Bu davaya bakmakla Türk mahkemeleri yetkilidirler" dedi. Türk dış politikasına bakarsanız, bundan sonraki hiçbir dönemde, Ege dahil olmak üzere hiçbir konuda Türkiye Uluslararası Adalet Divanı'na gitmeyi tercih etmedi; genel prensip sorunları masada, ikili görüşmelerle halletmek oldu, çünkü uluslararası mahkemelerin aleyhte davranacağına dair bir önyargı sözkonusuydu. Türkiye bu örnek davada Lozan'da verdiği sözleri fiiliyatta da kanıtlamış oldu. Lozan'da "Ben sizin hukuk sisteminize saygılıyım, laik sistemi benimsiyorum, Batılı bir devlet olacağım" demişti. Özellikle azınlıklar konusunda "Batı hukuk sistemini her noktada kabul edeceğim, ben sizdenim" yaklaşımını benimsemişti. Bozkurt-Lotus davasında da, Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na giderek "Batı'nın uluslararası hukuk sistemine saygılı olduğumu" göstermiş oldu.

1933'te borçlar sorunu halledildikten sonra Türkiye'nin Fransa'yla ciddi bir problemi kalmadı. Bu döneme kadar Hatay'da ne olduğuna değinirsek, Hatay, Ankara Antlaşması'nda belirlenmiş özel koşullarla Suriye'de kalacaktı ve Suriye sınırı söz konusu edildiğinde, 1921 Antlaşması'nın geçerliliği Lozan'da teyit edildi. Hemen arkasından Hatay'da çok ciddi bir sorun yaşanmadı, çünkü Fransa açısından baktığımızda, Suriye'nin bir parçasıydı. 1922'de Milletler Cemiyeti çerçevesinde Fransa, Suriye adına Milletler Cemiyeti ile manda sözleşmesini imzaladı ve mandater devlet haline geldi. Bu sözleşme, 19. yüzyıl sömürgeciliğinin yeni kılıflarla masaya oturtulmasıydı. Kendi demokratik düzenlerini idare edebilecek olgunluk seviyesine erişinceye kadar, bu devletlere Batılı bir devlet tarafından demokrasi öğretilirdi. Fransa, Milletler Cemiyeti'ne karşı Suriye'yi yönetmekle sorumluydu ve temel sorumluluğu da Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak, yani kendi sömürgeci çıkarlarını korumaktı. Dolayısıyla büyük devletlerle toprakları paylaşım yoluna gidemezdi; belki mandanın sömürgeci temeli farklı da buydu. Fransa burada sert bir Arap milliyetçiliği ile karşı karşıya kaldı ve zaman zaman Hatay'ı kullandı. Bazen böl- yönet politikası uyguladı, Suriye'yi Şam, Halep, Alevi Devleti ve Hatay olmak üzere dörde böldü, zaman zaman Hatay'ı Halep'e bağladı. Dolayısıyla Arap milliyetçiliği çok fazla yükseldiği zaman Hatay'ı koz olarak kullandı.

Bu dönemde Türkiye, statükocu politikasının bir devamı olarak Misak-ı Milli sınırları dışında talebi olmadığını dile getiriyordu. Belki burada sorulması gereken bir soru, "Hatay, Misak-ı Milli içinde miydi, değil miydi?" sorusudur. Çünkü Misak-ı Milli, sınırı, 30 Ekim 1918'de "Yabancı işgali altında olmayan topraklar, vatan toprağıdır" diyerek çizmişti ve Musul'un bir bölümü ile Hatay'ın bir bölümü bu tarihte Osmanlı askerlerinin denetimi altındaydı. İngiliz askerleri kasımın ortasında şehre girince Türkiye "Anlaşma imzalandıktan sonra İngiliz askerleri buraları işgal etti" diye itirazda bulundu. Onlar da o günkü koşullarda "Bizim anlaşmadan haberimiz yoktu, o yüzden İngiliz birlikleri ilerlemişti" gibi bir cevap verdiler. Hatay'ın ve Musul'un Misak-ı Milli sınırları içinde olup olmadığı tartışıldı, aslında bakarsanız bu sınırlardaydılar ama Türkiye, özellikle Musul deneyiminden sonra Hatay'ı gündeme getirmedi. Hatay'ın şöyle bir farkı vardı: Türkiye Hatay'ı kendi dış politikası çerçevesinde gündeme getirmedi, ama Hatay Türkleri hep Türkiye'yi izlediler. Dışarıda bulunan Türkler cephesinden baktığımız zaman Kıbrıs ve Hatay ayrıcalıklıdır; ikisi de, Mustafa Kemal ne kadar ilgilenmezse ilgilenmesin, Türkiye'yle ilgilenirler, bütün devrimleri yaparlar, hemen Latin alfabesini kabul ederler, kıyafet devrimine geçerler; gözleri Türkiye'dedir ve Ankara'da ne yapıyorsa, onu aynen kendi cemaatlerine uygularlar. Oysa örneğin Batı Trakya böyle değildir, cemaat olarak her zaman daha Osmanlıcıdır. Bir türlü Latin alfabesine geçmezler, kılık kıyafeti düzeltmezler. Bunun temel nedeni, Hatay'da burjuvazinin varlığına karşılık Batı Trakya'nın daha köylü bir toplum olmasıdır.

Bu dönem içerisinde Hatay'da, Arap milliyetçiliği ile birlikte Türk milliyetçiliği çok canlıydı. Sürekli Ankara'yla bir irtibat söz konusuydu; Ankara onlarla ilgilenmeye de mutlaka gelip "Bizim sonumuz ne olacak, Hatay'la ilgilenin" diyorlardı, tıpkı Kıbrıs'ta olduğu gibi. Mustafa Kemal'in "Hatay Misak-ı Milli içindedir, gün gelecek mutlaka bu sorunu çözeceğim. Benim size kişisel bir namus sözüm vardır, Hatay Türkiye'ye katılacaktır" gibi bir söz söylediği rivayet edilirse de ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum.

Türkiye açısından baktığımızda hikâye 1936'da başladı. 9 Eylül 1936'da Fransa bir açıklama yaparak Suriye'ye bağımsızlığını vereceğini, yani manda yönetimini kaldıracağını söyledi. Bunun arkasında, Hitler'in yavaş yavaş Alman ordusunu silahlandırmaya, Versailles'ı bozmaya başlaması, ekonominin son derece kötü gitmesi, Halk Cephesi hükümeti kurularak sosyalist Leon Blum'un başbakan olması ve Sosyalist Parti'nin, sosyalizm ilkesi çerçevesinde sömürgeci bağımsızlık vermeyi savunması yatıyordu. Bu gelişmeler sonucu Fransa'da kıyamet koptu; özellikle de asker ve dışişleri bürokrasisi bunun Cezayir'e kötü örnek olacağını ve Fransa'nın büyük imparatorluk düşünüyü yitireceğini söylüyordu. Bana kalırsa en önemli neden, 1936'ya gelindiğinde artık Suriye'de petrolün olmadığına çok net anlaşılması ve Fransa'nın denetimi sağlamak için buraya asker ve bürokratlar göndermesiydi. Suriye, bu zaten zayıf olan ama 1929 bunalımından sonra iyice zayıflamış olan Fransa ekonomisine bir yük haline geldi. Dolayısıyla tıpkı İngiltere'nin Irak'ta yaptığı gibi bir askeri anlaşmayla orada asker bulundurma ve üs edinme hakkı karşılığında bağımsızlık vermeyi tercih etti. 26 Eylül'de Milletler Cemiyeti'nde bu yönde yapılan açıklamayı Arap kesimi, Suriye Meclisi hemen memnuniyetle kabul etti.

Bu açıklamanın yapılmasından yaklaşık yirmi gün sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nde bir konuşma yaptı ve şunu söyledi: "Fransa madem ki Suriye'ye bağımsızlığını verecek, o halde aynı bağımsızlığı Hatay'a da vermelidir." Bunu beklemeyen Fransa, hemen hukuksal bir açıklama yaptı: "Fransa bunu yapamaz, çünkü mandası altındaki ülkenin toprak bütünlüğünü koruma yükümlülüğü altındadır ve Suriye'nin topraklarını parçalayamaz. Hatay Suriye'nin toprak parçasıdır. Milletler Cemiyeti çerçevesinde bunu yapmasına imkân yoktur. Fransa'nın bu dönemde yapmış olduğu bütün anlaşmalar, bağımsızlığını aldıktan sonra da Suriye'yi bağlayacaktır. Hatay'daki özel denetime Suriye de saygı gösterecektir."

Bu konuşmalar Cenevre'de, Milletler Cemiyeti'nde geçerken, 1 Kasım 1936'da Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmada "Türk-Fransız ilişkilerinin iyi rotada gitmesini belirleyecek olan konu Hatay'dır" diyerek ilk işareti Fransa'ya vermeye başladı. Konu Milletler Cemiyeti'ne gitti. Milletler Cemiyeti geleneksel olarak yaptığı gibi üç kişilik bir komisyon kurdu. Bu komisyon Hatay'da inceleme yapıp sonuçlarını Milletler Cemiyeti Konseyi'ne bildirecekti. Bu sırada Türkiye, Fransa nezdinde sürekli girişimlerde bulundu. Türk-Fransız görüşmeleri Paris'te geçiyordu. Ocak 1937'de, komisyonun başkanı Sandler, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne raporunu sundu ve şunu söyledi: "Hatay, anayasa ve statüsü ayrı olan bir varlık olacaktır. Dışişlerinde, gümrük ve para birliği konularında Suriye'ye bağımlı ama işlerinde özerk bir bölge olacaktır." Bu raporun sunuluş tarihi 31 Aralık 1936'ydı, Ocak 1937'de ise Mustafa Kemal'in bir Konya-Ulukışla seyahati vardı. Mustafa Kemal'in güney birliklerine bu ziyareti, Hatay sorunu Ankara'nın beklediği gibi çözülmemesi ihtimaliyle ilişkili olduğu değerlendirildi yapılyordu. 1937 yılından itibaren Türkiye, Fransa ve Cenevre'deki görüşmelerde iş ciddiye binince, İngiltere arabulucu oldu. Fransa'ya yavaş yavaş "Türkiye kaybedilmesi göze alınabilecek bir ülke değildir" mesajı vermeye başladı.

Sandler'in Hatay'ın ayrı bir varlık olduğunu ifade eden raporuna en büyük tepki Suriye Meclisi'nden geldi. Uluslararası konjonktürü iyi gözlemleyen Suriye, Hatay'ın kendisinden çıkması ihtimalini daha ilk günden itibaren protesto etmeye başladı. O sırada Milletler Cemiyeti Meclisi'nde özel bir komisyon kuruldu. Hatay'a ilişkin bir anayasa, bir statü hazırlandı ve 29 Mayıs 1937'de, yani neredeyse daha bir yıl bile geçmeden Milletler Cemiyeti Konseyi, Hatay'ın statüsünü ve anayasasını, Hatay'ın Suriye'den ayrı bir varlık olduğunu onayladı. Aynı gün, 29 Mayıs'ta Fransa ile Türkiye arasında, Hatay'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan bir antlaşma imzalandı. Yine aynı gün, Türkiye ile Suriye arasında bir diğer anlaşmada ise Suriye sınırı güvence altına alınıyordu. Sonuçta bu anlaşmalarla Türkiye ve Fransa, Hatay'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alıyor, Türkiye ayrıca Suriye'nin toprak bütünlüğünü kabul edeceğini, Suriye'den toprak talebi olmayacağını, Suriye sınırlarına saygı göstereceğini onaylamış oluyordu. "Arap ulusunu küçük düşürücü hiçbir çözümü tanımayacağını" söyleyen Suriye, bütün kuvvetiyle kendini savunmaya hazır olduğunu ifade etti. Ancak bu çok ciddi bir tehdit olarak algılanabilecek bir durum değildi, çünkü bağımsızlığını yeni kazanacak bir Suriye söz konusuydu. Bu dönemde 1937 yazından itibaren yeni bir seçim yasası hazırlamak üzere, Fransızlardan oluşan bir uzmanlar komisyonu Hatay'a gitti. Önce seçim yapılacaktı ki Meclis kurulsun, anayasa onaylansın. Burada sorunlar çıkmaya başladı, çünkü Hatay'da Türklerle birlikte Araplar, Rum Ortodokslar da vardı. (Bunlar Arap Ortodokslarıydı, kilise Fener'e bağlı olduğu için "Rum" adı verilen Ortodokslardı.) Ayrıca Dürziler, Kürtler, Ermeniler ama en önemlisi bir Alevi nüfus da mevcuttu. Alevi nüfus Türk de olabiliyordu, Arap da. Dolayısıyla kritik nokta Alevilerin kendilerini nasıl hissedecekleri ve nasıl görecektiydi. Fransızların uygulamak istedikleri sistemde iki dereceli bir seçim olacak, dolayısıyla nüfus birinci seçmeni, ikinci seçmeni ve milletvekili oranını belirleyecekti. Fransızlar, Aleviler üzerine oynamaya başlayarak, nüfus sayımı yapar gibi sorular sordular; amaçları Alevileri Arap olarak yazdırmaktı. Buna karşı çıkmaya başlayan Türkiye de aynı şekilde Alevi nüfus üzerine oynamaya başladı. Mustafa Kemal'in Hatay ismini ilk kullanması bu döneme denk düşüyordu. Güneş dil teorilerinin de moda olduğu o günlerde bu isim şöyle temellendiriliyordu: "Aslında bu Aleviler Eti Türkleri, Etilerden kalma Türklerdir. Orta Asya'da Atay'a kadar giden bir Atay Türk devleti vardır, aslında bu bölge Hatay'dır ve bunlar da ilk Türklerdir." Nüfusa yönelik istatistiklere gelince, Türkiye kaynakları nüfusun yüzde 54'ünün Türk olduğunu söylerken, Fransız istatistiklerine göre bu oran yüzde 28'di.

1937 yazı bu seçim tartışmalarıyla geçti ve Türkiye, Milletler Cemiyeti adına da olsa eğer Fransızlar bu seçimi düzenlerse, bu işin kendi istediği gibi çözümlenmeyeceğini anlayarak şunu söyledi: "Beyan esas alınmalıdır. Dolayısıyla siz soru formlarını bu şekilde düzenleyemezsiniz, yani Türk müsün, Arap mısın, Alevi misin şeklinde düzenleyemezsiniz. Çünkü burada dinsel ayrımlar da vardır, sadece etnik bir ölçü yoktur. Seçimler beyan üzerinden yapılmalıdır." Mart 1938'e gelindiğinde burada seçim hikâyeleri aksamaya başladı. Bu tarihte dönemin Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Menemencioğlu, Fransa'ya bir memorandum verdi. Bu günlerde Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı da söz konusuydu. Dolayısıyla "bir ulus, bir devlet" biraz daha ilerledi, Almanya artık çok ciddi söz sahibi olmaya başladı. Menemencioğlu Fransa'ya şunu söylüyordu: "Evet, biz Hatay konusunda seçimlere çok müdahale ediyoruz ama bu bizim için inat sorunu değildir, toprak ilhak etme sorunu

değildir; buna rağmen Hatay bizim için çok önemlidir. Kurulacak Hatay Meclisi'ndeki 40 sandalyenin 22'sinin Hatay Halk Partisi mensubu Türklere verilmesi gerekir. Türk cemaatinin adayları Hatay'daki Halk Partisi tarafından saptanacaktır. Eğer bu konuları kabul ederseniz ve problem çıkarmazsanız, Türkiye Fransa ile dostluk anlaşması imzalamaya hazırdır."

İngiltere'nin araya girip baskı yapmasıyla Fransa bu memoranduma olumlu cevap verdi. 1938 yazında yeniden seçim hazırlıkları yapılmaya başladı, ama Türkiye yine istediği gibi bir sonuç alamadı. Mayıs 1938'de Mustafa Kemal'in Adana-Mersin birliklerini denetlemeye yönelik bir gezisi söz konusuydu ve bu dönemde Türkiye, güney sınırına 30 bin asker kaydırıldı. Daha önemlisi, Türkiye Fransa'ya çok resmi olarak doğrudan Hatay'a asker sokmak istediğini söyledi, yani bu seçimlerin Türk askerinin denetimi altında yapılmasını talep etti ve bu baskısı başarılı sonuç verdi. 28 Haziran 1938'de Uluslararası Seçim Komisyonu denen ama Fransızların çoğunlukta olduğu seçim komisyonu Hatay'dan çekildi. 3 Temmuz 1938'de bir pazar günü Ankara'da Fransız Büyükelçiliği açtırılarak, Türkiye ile Fransa arasında bir askeri anlaşma imzalandı ve Hatay'ın güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamak açısından Fransa ile Türkiye'nin 2 bin 500 kişilik askerinin Hatay'da bulunması üzerinden bir anlaşma yapıldı. 4 Temmuz'da, yani ertesi gün Şükrü Kanatlı komutasındaki 2 bin 500 kişilik bir Türk birliği İskenderun'a girdi. Bundan sonrası zaten çok kolaydı; Türk askeri girdikten sonra seçim listeleri Türkiye'nin istediği gibi yazıldı ve öyle bir seçim sistemi getirildi ki seçim yapmaya gerek kalmayacak şekilde bütün adaylarla milletvekili sayısı eşit kılındı. Dolayısıyla seçime gidilmeden Türkiye'nin aday sisteminin belirlemiş olduğu liste onaylandı. 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açıldı. 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum Ortodoks milletvekilinden oluşan bir meclis söz konusuydu, ama hangi etnik gruba ya da hangi dini gruba ait olursa olsun bu kırk milletvekilinin her biri Türkçe yemin etti.

İki savaş arası dönemde Hatay'daki Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinin hepsi görev aldı. Abdülgani Türkmen meclis başkanı, Tayfur Sökmen devlet başkanı, Abdurrahman Melek başbakan oldu. Suriye hiçbir şekilde bu oluşumun tanınmayacağını, böyle bir yapıyı kabul etmeyeceğini söyleyerek tepkisini dile getirdi. Ama sonuç itibarıyla baktığımızda Türkiye'nin istediği gibi bir Hatay Meclisi kurulmuştu.

1939 yılı Ankara'nın çok hareketli olduğu bir yıldır; devletin önemli diplomatları Ankara'daydı. Almanya'dan von Papen geldi, görüşmeler için Sovyetler zaman zaman Çiçerin'i yolladı, İngiliz ve Fransız diplomatlar Türkiye'deydiler. Savaş artık çok netleşmiş, Çekoslovakya'nın işgali tamamlanmıştı; Türkiye ile anlaşma yapma isteği söz konusuydu. 12 Mayıs 1939'da İngiltere'yle ittifak antlaşması yapılacağı konusunda ortak bir deklarasyon yayınlandı. İngiltere, Fransa'nın da katılımı konusunda ısrarcı davranıyordu. Türkiye, Hatay sorunu tam olarak çözülmeden ortak deklarasyona Fransa'yı almayacağını söyleyince, yine İngiltere'nin devreye girmesiyle 23 Haziran 1939'da çözüme ilişkin antlaşma imzalandı, yani Hatay'ın Türkiye'ye katılımı kararlaştırıldı ve aynı gün de Fransa'yla savaşa yönelik ittifak yapılacağı konusunda ortak bir deklarasyon yayınlandı. Burada çözüm şuydu: Hatay Meclisi toplandı, Türkiye'ye katılma kararını aldı ve Hatay Türkiye'nin vilayeti oldu.

Son olarak şunu söylemek gerekir: Musul ile Hatay çok benzerdi, ikisi de Misak-ı Milli sınırları içindeydi, ikisinde de konu Milletler Cemiyeti'ne gitmişti, ikisinde de komisyon kurulmuştu... Bu iki konuya ilişkin bu kadar farklı sonuçlar alınmasının nedenlerinden biri bence Türkiye'nin 1920'lerdeki iç koşullarıyla 1930'lardaki iç koşullarının çok farklı olmasıdır. Şeyh Sait İsyanı dediğimiz isyan iki yıllık bir sürede yeni kurulmuş bir devlete çok ciddi bir tehdit getirmişti. Ankara hükümeti, içeride bu karışıklık varken, dışarıdaki bir tehdidi tehditle karşılamayı, karşı çıkmayı çok göze alamadı. Oysa 1930'larda Türkiye'nin henüz tuzu kuruydu. Ekonomik ilişkilerinde ithalat ve ihracatın yüzde 50'ye varan kısmı zaten Almanya ileydi, yani Türk ekonomisini Almanya belirliyordu; dolayısıyla İngiltere ve Fransa'ya çok fazla ekonomik bir bağımlılığı yoktu. Güçlü, içeride daha sağlamlaşmış bir Türkiye söz konusuydu. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in güney gezileri yapabilme, birlik denetleme, sınıra birlik gönderme şansı olabili.

Uluslararası konjonktürde de 1920'ler ile 1930'lar Türkiye'si çok farklı koşullara sahipti. 1920'lerdeki uluslararası konjonktürde sistemi daha denetleyebilen bir Fransa varken, 1930'larda sistemi bozan bir Almanya ve Türkiye'ye ihtiyaç duyan bir Avrupa söz konusuydu. Üçüncü ve belki de hepsinden daha önemli bir neden, petrolün olmamasıydı. Musul'da petrol vardı ve İngiltere bu bölgeyi Türkiye'ye çok da kolay bırakmazdı.

Hatay sorunu tartışıldığında genellikle şu soru gündeme gelir: "İki savaş arası dönemde Türkiye Avrupa'daki faşist rejimler gibi revizyonist bir politika mı izliyordu yoksa statükocu bir dış politikaya mı sahipti?" Geleneksel Türk dış politikası yazımında, Türkiye'nin statükocu olduğu ve Batılı müttefiklerle birlikte hareket ettiği söylenir. Liberaller ile muhalifler aksini iddia eder ve örnek olarak da Hatay'ı verirler; "Çizilmiş sınırları silah zoruyla değiştiren devletlere revizyonist diyorsak, Türkiye de topraklarını bu dönemde genişletmiştir" derler. Buna örnek olarak Hatay ile birlikte 1936 Montrö Antlaşmasını da verirler. Resmî politikanın savunusu ise Türkiye'nin silah zoruyla toprak değiştirmiş bir ülke olmadığı, Batı'nın kurallarıyla, diplomatik ve hukuksal yollarla, Batı'nın rızasını alarak gittiği, dolayısıyla revizyonist kamp içinde olduğunun söylenemeyeceği yönündedir.

Bugün bu konunun neden önemli olduğu sorusu sorulabilir. Önemlidir, çünkü 1980'lerde ve 1990'larda Öcalan sorunu dolayısıyla ilişkilerimizin çok gergin olduğu Suriye, Hatay'ı bir koz olarak öne sürüyor ve haritalarında Hatay'ı, Suriye toprağı olarak gösteriyordu.

Yine Yunanistan, özellikle de Kıbrıs konusunda, "Türkiye, statükocu olduğunu ve Misak-ı Milli çerçevesinde bir dış politika yürüttüğünü söylüyorsa da aslında irredantist bir devlettir, sürekli toprak genişletmiştir. 1939'da Hatay'ı almış, arkasından Kıbrıs'ta aynı şeyi yapmak istemiştir." diyerek, Kıbrıs'ı Hatay'a benzetir, Kıbrıs'ın da bir Meclis kararıyla her an ilhak edilebileceğini düşünür. Türkiye'nin genişlemeci bir dış politika izlediğini, hiç de Misak-ı Milli'ye dayalı statükocu bir dış politika izlemediğini ileri sürenler Kıbrıs'tan önce Hatay'ı örnek olarak gösterirler.

Başta belirttiğim gibi, bu konu ikinci sınıf bir güç olan ama birinci sınıf bir güçmüş gibi davranan bir Fransa'yla, birinci sınıf olmak isteyen bir Türkiye arasındaki bir mücadeleyle ve o dönemin uluslararası koşullarının da yardımıyla Türkiye bu hikâyeden biraz daha kazançlı çıktı diyerek konuşmamı bitirebilirim.